

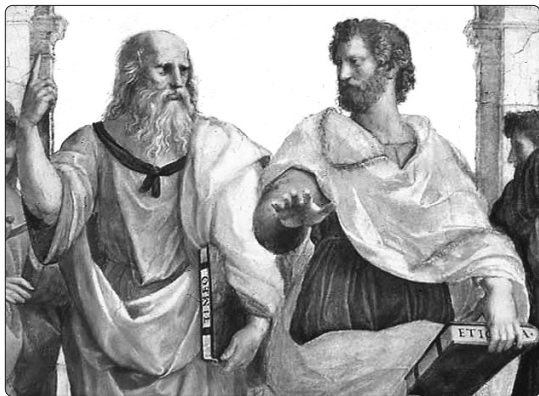
Передмова редактора

Взимку 1508 р. папа Юлій II, за рекомендацією архітектора Донато Браманте, запросив молодого й тоді ще маловідомого художника Рафаеля очолити групу митців, яка мала оновити розписи Ватиканського палацу. Особлива роль відводилась так званій «Залі указів» (Stanza della Segnatura). Кожну з її чотирьох стін мала прикрашати окрема фреска, що символізувала б одну з 4-х головних сфер духовної царини — Теологію, Філософію, Мистецтво і Правосуддя. Через три роки роботи були завершені, й папа ще встиг за свого земного життя (він помер у 1513 р.) полюбуватись на це творіння Рафаеля. Найбільшої слави зажила фреска, присвячена Філософії, за якою в XVII ст. закріпилася назва «Афінська школа». На ній зображено найвідоміших мислителів минулих часів, твори яких заклали основу європейської ментальності. Центральними фігурами стали, звісно ж, Платон та його учень Аристотель. Платон, старший за віком, тримає під пахвою книгу-діалог «Тімей», в якій він обрисовував грандіозну ідеальну картину світобудови, а правицею вказує на небо, немовби закликаючи шукати там сутності буття. Натомість Аристотель красномовним порухом правиці приземлює завдання філософії, а своєю «Етикою» закликає людей до самовдосконалення в їхньому земному житті.

Платон перейняв від свого вчителя Сократа головну тезу про те, що людина за допомогою розуму повинна здійматися над буденністю життя і з високості споглядати за його плинністю. Аристотель уважав інакше.

Рафаель Санті. Афіньська школа. Ватиканський палац (1511 р.)

Рафаель. «Афінська школа» (фрагмент)

Замість того, аби лише підніматися думкою над реальністю, завдання вільної людини має полягати в тому, щоби пізнавати світ і на цій підставі досягати найбільшої повноти своєї реалізації. У цьому, за Аристотелем, і полягає найбільше людське щастя, яке не у відстороненні від життя і не в химерному благополуччі, а в тривалому стані задоволеності від усвідомлення своєї мети та в реалізації свого дару. І саме цьому навчає «Етика» Аристотеля, яку гуманісти епохи Відродження вважали основним його твором і з якою Рафаель зобразив філософа на своїй знаменитій картині.

Але сам Аристотель не вважав етику єдиною удосконалювальною практикою. Не менш важливою з його погляду є й повноцінна участь людини у політичному житті. «Людина, — наголошував він, — це політична тварина», і саме цим вона вирізняється з усього живого світу і саме це надає їй унікальні можливості для самореалізації.

Практикування у самовдосконаленні і в активному політичному житті є, за Аристотелем, середньою ланкою в його триступеновому інтелектуальному сходженні. Перша ланка — це застосування знання для набуття майстерності у створенні корисних речей, а найвища — теоретичні знання для споглядання й осягнення сутностей. «Людина від природи тягнеться до знання» — записує Аристотель першим реченням у своїй головній філософській праці «Метафізика», а весь цей твір, як, зрештою, й усі інші, присвячує з'ясуванню того, як підтримувати і найкраще спрямовувати це природне прагнення людини. Висновки, до яких приходять Аристотель, стали основою всього нашого світогляду, хоч про це ми, почасти, навіть і не здогадуємося.

Книжка, яку читач тримає в руках, має на меті відхилити завісу перед картиною життя цієї унікальної особистості. Автор намагався знайти оптимальний баланс між змістовою повнотою, доступністю і стислістю. Природно, що при цьому багато важливих деталей опинилось «за кадром». Зокрема, зовсім поза увагою залишилось космологічне вчення Аристотеля, яке в епоху наукової революції XVI–XVII століть піддавалось найбільшій критиці, але яке у свій час було цілком науковим. Для багатьох читачів був би цікавим і глибший аналіз «Поетики», а також більше відлуння його «Політики» в сучасних політологічних студіях. Що ж, певною компенсацією буде список авторитетних літературних джерел для подальшого читання, доданий і анотований автором, а також доповнений нами новітніми джерелами.

Для поживлення сприймання ми в нашому перекладі додали чимало ілюстрацій. На відміну від

пронумерованих авторських картин (які зазвичай супроводжуються цитатами з тексту, але за своїм розміщенням не завжди до нього міцно «прив'язані»), ці додатки подані без нумерації і саме в тих місцях, які вони ілюструють. У деяких випадках нами додані примітки, в яких повідомляються окремі важливі з нашого погляду деталі або пояснюються значення слів, що можуть бути невідомі для читача.

Книжка входить до серії «Дуже коротке введення», започаткованої видавництвом Оксфордського університету в 1995 р. для стислого й фахового ознайомлення з найрізноманітнішими аспектами духовної культури — від історії та міфології Давнього Єгипту і Давньої Греції до сучасних політологічних, культурологічних, фізичних та космологічних теорій. На час виходу цього українського перекладу видано вже майже 700 таких томиків, але, здається, це далеко не межа, оскільки надто вже нагальними є такі видання, які відома агенція «The Independent» влучно назвала «Вікіпедією для сучасного читача».

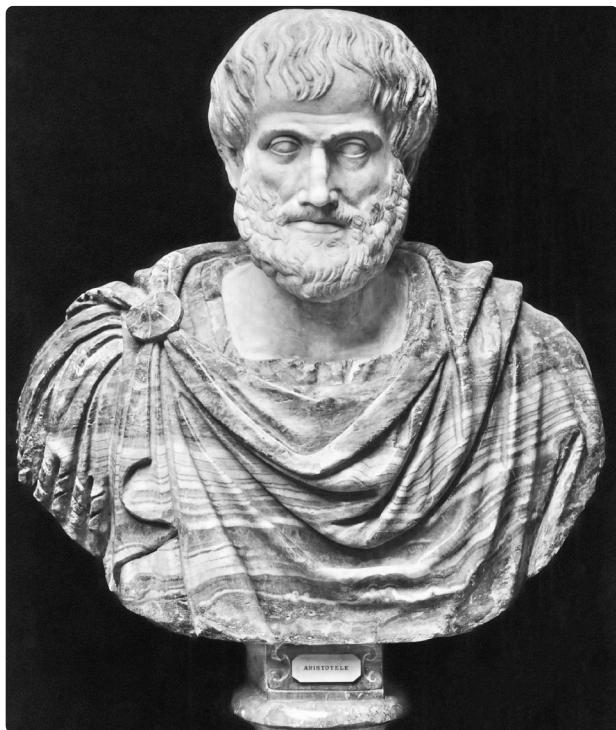
В.О. Тадеєв

Розділ 1

Людина і праці

Аристотель помер восени 322 року до нашої ери в розквіті творчих сил. Йому було 62 роки. То був учений, філософські роздуми якого були такими ж глибокими, як і масштабними його природознавчі висліди, вчитель, який зачаровував і надихав найсвітлішу молодь Греції, громадський діяч, що прожив бурхливе життя в бурхливому світі. Він піднісся над античністю наче інтелектуальний колос. Жодна людина до нього не зробила стільки для освіти і жодна людина після нього не змогла би перевершити його досягнень.

Про характер та особистість Аристотеля відомо мало. Походив він із багатой родини. Розповідали, нібито він був франтом, носив на пальцях персні й коротко підстригався по тодішній моді. Інші твердили, що Аристотель був довгов'язим і страждав від поганого травлення. Попри те він був чудовим оратором, яким у своїх лекціях, переконливим у розмові, але й гострим на в'їдливе слівце. Його недоброзичливці, яких було немало, звинувачували його в зарозумілості. Його заповіт, що дійшов до нашого часу, став свідченням шляхетності. Його філософські твори безособові, але дають підстави для припущення, що він цінував як дружбу, так і самодостатність, і що, усвідомлюючи своє місце в суспільній ієрархії, по праву пишався своїми досягненнями. Як людина, Аристотель, мабуть, більше зачаровував, ніж приваблював.

1. «Аристотель був франтом, носив на пальцях персні й коротко підстригався по тодішній моді». Автор цього погруддя – ймовірно, копії з бюста, створеного на замовлення Александра Македонського, – бачив його інакше¹

---

¹ Автором оригіналу вважається знаменитий давньогрецький скульптор 2-ї половини IV ст. до н. е. Лісіпп Сікіонський. Лісіпп був придворним скульптором Александра Македонського і, мабуть, був особисто знайомий із Аристотелем, колишнім учителем великого правителя. — *Прим. ред.*

Усе це — дуже мізерний матеріал для біографа, але ми й не маємо надії довідатися про Аристотеля стільки, скільки про Альберта Айнштейна чи Бертрана Рассела — він жив занадто давно, і факти його особистого життя поглинула безодня часу. Попри те, про одне можна сказати з цілковитою впевненістю: протягом усього його життя ним керувало одне непереборне прагнення — прагнення до знання. Уся його кар'єра й усі відомі нам заняття свідчать про те, що він найперше турбувався про сприяння відкриттю істини та збільшення обсягу людських знань.

Маючи це бажання і навіть переслідуючи свою мету з особливою відданістю, він не вважав себе в цьому особливим, оскільки стверджував, що «всі люди від природи прагнуть до знання» і що кожен з нас, власне кажучи, повинен ототожнюватись зі своїм розумом і тому життя — цілком людське життя — це «діяльність розуму». У своєму ранньому творі «Протрептик, або Заклик до філософії» Аристотель наголошував, що «набуття мудрості приємне, що всі люди відчують себе у філософії як удома і хочуть приділяти їй час, відкладаючи на потім усі інші речі». Слово «філософія» етимологічно означає «любов до мудрості», і філософ у згаданій праці Аристотеля не є замкнутим академіком, зайнятим далекими від реальності й абстрактними спекуляціями, а шукачем «знання про людські та божественні речі». В одній зі своїх пізніших праць — «Нікомаховій етиці», — Аристотель стверджує, що «щастя», тобто стан розуму, в якому людина реалізує себе і найкраще розкривається, полягає в житті, сповненому інтелектуальної діяльності. Але хіба таке життя не надто богоподібне для простих смертних?

Франческо Аец. Аристотель (1811 р.)
Венеція. Галерея Академії

Ні, бо «ми не повинні слухати тих, хто спонукає людину мислити людським і смертного — смертним; радше, ми повинні, скільки можливо, увічнити себе і зробити все, щоби жити найтоншою стихією в нас — бо хоча ця природа загалом і мала, та за силою й цінністю вона набагато вища за будь-що інше».

Справжня мета людини — увічнити себе, наслідувати богів, оскільки, вчиняючи так, вона в найбільшій мірі стає людиною і найбільше собою. Така самореалізація вимагає від людини діяти відповідно до того прагнення до знання, яке властиве їй від природи як людині. Рецепт «щастя» від Аристотеля може здатись категоричним або обмеженим, але Аристотель, безсумнівно, був оптимістом, приписуючи це своє власне пристрасне прагнення до знання всьому людству загалом. І його рецепт йшов від самого серця: він радить нам прожити своє життям так, як він сам намагався прожити своє.

Один з античних біографів Аристотеля зазначає, що «він написав дуже велику кількість книг, які я, зважаючи на винятковість здобутків цієї людини в усіх галузях знань, вирішив перелічити». І далі наводить список із приблизно 150 назв, які, якби їх усі опублікувати в сучасному вигляді, заповнили б, мабуть, із п'ятдесят об'ємистих томів. Утім, цей список включає не всі твори Аристотеля. Зокрема, в ньому не згадуються дві праці — «Метафізика» та «Нікомахова етика», завдяки яким він і найбільше сьогодні відомий. Це — величезний доробок. Але вражає він більше не своєю кількістю, а масштабністю та різноманітністю. Каталог праць Аристотеля включає: «Про справедливість», «Про поетів», «Про багатство», «Про душу», «Про насолоду», «Про науки», «Про види

і роди», «Дедукції», «Визначення», «Лекції з політичної теорії» (у восьми книгах), «Мистецтво риторики», «Про піфагорійців», «Про тварин» (у дев'яти книгах), «Розтини» (у семи книгах), «Про рослини», «Про видозміну», «Про астрономію», «Гомерівські питання» (у шести книгах), «Про магніти», «Олімпійські переможці», «Прислів'я», «Про річку Ніл». Є також праці з логіки та лінгвістики, з мистецтвознавства та етики, з політології та права, з конституційної та інтелектуальної історії, із психології та фізіології, із природознавства — зоології, біології, ботаніки; з хімії, астрономії, механіки та математики, з філософії науки та про природу руху, простору і часу, з метафізики й теорії пізнання. Візьміть будь-яку галузь теоретичних досліджень — і виявиться, що Аристотель трудився і в ній, укажіть на будь-яку сферу людської діяльності, і з'ясується, що Аристотель розмірковував і про неї.

З усіх цих творів Аристотеля збереглася заледве п'ята частина. Але те, що дійшло до нас, містить фрагменти більшості його досліджень. Тому, хоча переважна частина доробку його життя втрачена, ми все ж таки можемо скласти більш-менш повне уявлення про всі його праці.

Більшість уцілілих творів Аристотеля, мабуть, ніколи не призначалася для стороннього читача, оскільки, як видається, ті трактати, що є в нашому розпорядженні, є нотатками лекцій Аристотеля. Ці нотатки були записані Аристотелем не для публічного поширення, а для власного використання. Безсумнівно, що з часом у них вносились корективи. Більше того, хоча деякі з трактатів завдячують своєю структурою самому Аристотелю, проте інші

явно укладені пізнішими компіляторами. Зокрема, очевидно, що «Нікомахова етика» не є однорідним цілим, а «Метафізика» — не зв'язний трактат, а набір окремих есеїв. З урахуванням цього навряд чи було б несподіванкою виявити, що стиль творів Аристотеля неоднорідний і шерехатий. Діалоги Платона були завершеними літературно-художніми творами, в яких гострота думки поєднувалась із письменницькою вправністю. Твори ж Аристотеля здебільшого стислі. Його аргументи лаконічні. Є різкі переходи, кострубаті повтори, незрозумілі натяки. Розгортання тексту представлене чеканим нотатуванням. Мова стисла й жилава. Невідшліфованість трактатів частково пояснюється тим, що Аристотель не відчував жодної потреби та бажання проціджувати з меду віск. Але тільки частково, — оскільки сам він розмірковував і про відповідний стиль для наукового письма й надавав перевагу простоті. «У кожній формі навчання є певна потреба приділяти увагу мові; оскільки для з'ясування речей є різниця в тому, як ми висловлюємося — так чи інакше. Але це не має великого значення: всі ці речі показні й спрямовані на слухача — ось чому ніхто не викладає геометрію у такий спосіб». Аристотель міг чудово писати, його стиль високо цінували античні критики, які, на відміну від нас, читали його довершені твори. І деякі частини його вцілілих речей виконані з експресією і навіть з граціозністю. Але балачками ситий не будеш: вишукана мова не приносить наукових результатів.

Читач, який розгортає твір Аристотеля й очікує знайти в нього систематичне дослідження з якогось філософського питання або впорядкований збірник наукових праць, буде розчарований: трактати

Аристотеля не такі. Але читання їх не буде нудним заняттям. Аристотель має енергетику, яка стає тим більш притягальною, чим більше її пізнаєш; і його трактати, які не мають жодного камуфляжу платонівських діалогів, розкривають думки свого автора, — принаймні, так видається, — в прямій і чіткій формі. Можна легко собі уявити, ніби ти підслуховуєш Аристотеля, який розмовляє сам із собою.

Отже, Аристотель важкий для читання. Хороший спосіб читати його твори такий: узявши трактат, поставтеся до нього як до конспекту лекції та уявіть, що тепер ви самі повинні прочитати по ньому таку-то лекцію. Ви повинні розширити й проілюструвати аргументи, зробити чіткими переходи. Можливо, деякі абзаци варто віднести до приміток або залишити на інший час для іншої лекції. І якщо у вас є хоч трохи від таленту викладача, то невдовзі помітите, що немовби самі собою додаватимуться різні дотепи. Маєте бути готовим і до того, що Аристотель може бути не тільки важким для читання, а й дратувати. Що він тут мав на увазі? Як, в дідька, цей висновок може впливати із цих передумов? Чим викликаний ось цей раптовий шквал технічних термінів? Один давній критик заявляв, що Аристотель немовби спеціально «оповиває трудність предмета неясністю своєї мови і в такий спосіб уникає заперечень, породжуючи каламуть, наче кальмар, — щоб його важко було впіймати». Кожен читач час від часу думатиме про Аристотеля як про того кальмара. Але моменти роздратування переважатимуть періоди справжнього захоплення. Трактати Аристотеля кидають своїм читачам своєрідний виклик, і якщо ви приймете його, то вже не хотітимете читати трактатів у будь-якій іншій формі.

Зміст

	Передмова редактора	5
1	Людина і праці	10
2	Публічна людина	18
3	Зоологічні дослідження	28
4	Збір фактів	42
5	Підґрунтя філософії	49
6	Структура наук.....	64
7	Логіка.....	73
8	Знання	83
9	Ідеал і його досягнення.....	92
10	Реальність	97
11	Зміни.....	112
12	Причини	124
13	Емпіризм.....	136
14	Картина світу Аристотеля	142
15	Психологія	152
16	Спостереження і теорія.....	158
17	Телеологія	165
18	Практична філософія.....	173
19	Мистецтво	185
20	Життя після смерті.....	192
	Посилання.....	199
	Для подальшого читання	207
	Доповнення редактора і перекладача.....	220
	Хронологічна таблиця	250
	Іменний та предметний покажчики.....	251

---

*Для європейських гуманістів епохи Відродження
Аристотель був одним з дороговказів, що визначав основні
риси їхнього світогляду.*

*В оформленні 1-ї сторінки обкладинки використано картину
нідерландського художника Юстуса ван Гента (1430–1480),
на якій античний грек Аристотель постає в образі
європейського ученого-книжника (1475 р.)*